

Bán Péter

EGY TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KÖZELÍTÉS BARANYA MEGYE '56-OS FORRADALMI MOZGALMAIHOZ

A forrásbázist ehhez a feldolgozáshoz a Pécsi Megyei Bíróság 1957. és 1958. évi büntetőperes iratai képezik. Az idővel közös lajstromszám alá vont pereket nem számítva, ez összesen 136 irategyüttes részletes átnézését kívánta meg (1957: 98, 1958: 38), mivel igyekeztem a vádlottak – olykor a korabeli statisztikai jelentésekben is táblázatokba foglalt – adatain kívül a többi résztvevőt is figyelembe venni. A következőkből kitűnik, hogy ez elkerülhetetlen bármilyen társadalomtörténeti megközelítés megbízhatósága érdekében. Ugyanezért nemcsak a vádiratokat és az ítéleteket vettem kézbe, hanem a rendőrségi, ügyészségi és bírósági kihallgatási jegyzőkönyveket, továbbá az önéletrajzokat, önvallomásokat és a tanúvallomásokat is. Egy-egy véletlenül elejtett szóból, mondatból gyakran egy sor egyáltalán nem mellékes adat került felszínre.

Célkitűzésemet, első közelítésben már az információtömeg mérete miatt is, korlátoznom kellett. Egy-egy kisváros, falu vagy termelőegység forradalmi eseményláncolatának kompakt helytörténeti feltárása helyett egy területileg átfogóbb, témájában szűkebb megközelítést választottam: a megtorlás anyagából ismert Baranya megyei forradalmi szereplők egyik társadalmi hovatartozási indexének, a *korabeli foglalkozási besorolás* szerinti megoszlásának a bemutatását. Azonban feltétlenül érdemesnek látszott megnézni, számszerűen kimutatni az egyes foglalkozási csoportok tagjainak *funkcionális szerepkörét* is, mert egyénileg a forradalmi tettek változatos szintjein és területein tevékenykedtek, s aktivitásuk, társaikra kisugárzó hatásuk sem volt azonos erősségű. Statisztikailag egy elég egyszerű, viszonylag kevés tényezőt tartalmazó *mintavételről* van szó, amelynek során azonban igyekeztem minél több, a forradalmi mozgalmakban aktív személy adatait összegyűjteni. Csakis olyanok kerülhettek be ebbe a felmérésbe, akik név szerint, foglalkozásukra nézve és forradalmi tevékenységük színterét, illetve súlyát tekintve egyaránt azonosíthatók voltak. Az említett iratanyagból így módon összesen 1146 aktív kereső vagy nyugdíjas felnőtt személy merítette ki ezt a három kritériumot. A 18 éven aluliaktól azért tekintettem el, mert csak Szigetváron ismerjük a részt vevő diákok pontos számát, a pécsi egyetemi irattárak kutatása pedig még hátravan.¹ Az ún. származási adatoknak, az intergenerációs mobilitásnak a vizsgálatától azért tekintettem el, mert erre csak a vádlottak esetében, tehát a gyűjtőkör szűkítésével nyílt volna lehetőség. (Hasonló a helyzet egyazon személynek az élete során bekövetkezett lakó- és munkahelyi mobilitási adataival is.)

A kutatási sáv tehát reprezentatív célzatú, még akkor is, ha a fentebb írt 1146 összes személy száma meglehetősen alacsonynak tűnhet például ahhoz képest, hogy egy nagyobb üzemi munkástanács egyes esetekben akár félszáz emberből is állhatott. A községi nemzeti tanácsok létszáma 12–30 között mozgott, a szűkebb intézőbizottságok pedig rendszerint ötfősek voltak. A ténylegesen cselekvő emberekre nézve mégis szignifikánsnak tekintem elemzésemet, mert az abszolút passzív, ámbar a forradalom követeléseit helyeslő tömegre elsősorban ők gyakoroltak hatást.² Ha minden tüntetőt, felvonulót, gyűléseken részt vevőt, választott tisztségviselőt bevonnánk a vizsgálatba, lényegileg a korabeli Magyarország szociológiai képletével azonos képet kapnánk. Viszont nemcsak a vádlottak, a tanúk sem voltak véletlenül kiválasztottak; ők mozogtak annyira a tűz közelében, leggyakrabban szítva is azt, hogy a megtorlás idején érdemesnek tűnt őket a rendőrségre vagy a bíróságra beidézni. Mindezt megfontolva úgy vélem, hogy a forradalomságokhoz képest sikerült jellemző anyagot összegyűjteni és értékelni. Baranya megyére mindenképpen, főleg mert az összes településtípust és forradalmi mozgalmi szintet (városit, járásit, nagyüzem- it, sőt olykor üzemrészeleket is) felöleli. Felvételünk esetleg a régió túlmutató mintát is adhat a fővároson kívüli országterületre, mert Baranya keverten iparos és agrárjellegű megye, hivatalnokrétege, értelmisége, hagyományos kitermelői szektora egyaránt számottevő. Pécs városnak hazai viszonylatban nagyvárosi arculata, a két egyetem és az egy főiskola fennállása ebben az elemzési kísérletben csak mérsékelten torzíthat a társadalmi-foglalkozási tükörképen. Ehhez tartozik az a sajnálatos tény, hogy a nagyipari üzemek közül a Sopianae Gépgyár széles körben kisugárzó forradalmi tevékenységének, a nem véletlenül ott rendezett nagyszabású munkásgyűlésnek a megyei büntető-eljárás iratok között primer forrásanyagát mindeddig nem, csak számtalan másodlagos nyomát lehetett megtalálni. Kétségtelen viszont a mecseki szénbányák, valamint az uránércbánya – két lokálisan jellegzetes kitermelő nagyvállalat, méghozzá igen sok ingázó munkással – dolgozóinak fontos szerepe 1956 őszén. Október 26-án, pénteken vagy 27-én, szombaton hazavitték falujukba a híreket, november 4-e után pedig a bányászok reakciói voltak feltűnően hevesek a szovjet csapatok bevonulására és a Kádár-kormányzat hatalomra juttatására. Az 1956 őszén–telén működött mecseki „láthatatlan” ellenállók nem csekély része is közülük kerülhetett ki, mindenesetre a hegyvidéki és a hegylábi települések nyújtották ellátó és háttérbázisukat.³

A megye társadalmi metszetének az ország nagy részétől eltérő specialitása a *nemzetiségi sokszínűség*, illetve az a drasztikus mobilizációs folyamatsorozat, amely 1944 és 1950 között igen sok helyi közösséget felkavart (németek kitelepítése, bukovinai székelyek, felvidéki és alföldi magyarok betelepülése stb.). Bonyolította a helyzetet a katolikus horvátok és bosnyákok, itt-ott a szerbek jelenléte és együttélése a régi és az újabb telepésekkel, figyelembe véve, hogy a szovjet–jugoszláv konfliktus időszakában politikai helyzetük és aktivitásuk igencsak behatárolt volt. Nagy kérdés, hogy 1956. október végén, november elején, amikor megmozdult az egész ország, akkor milyen explóziós erővel és milyen irányokba törtek felszínre az addig elfojtott indulatok és energiák. Erre a dolgozat harmadik részében kísérek meg választ adni.

Felmérésem *módszereit* illetően be kell vallanom, hogy szigorúan statisztikus szempontból aligha végeztem a kvantitatív kritériumoknak mindenben megfelelő gyűjtést és vizsgálatot. Eltekintve attól, hogy önkényes volt az időhatárt 1958 végével lezárni, biztos az is, hogy nem az összes, Pécs várost és Baranya megyét érintő büntetőpert folytatták le a helyszínen. Továbbá a forradalmi eseményekben részt vevők széles körének ügye nem került formális bírósági eljárás alá. (Ezt az úrt igyekeztem legalább részben kitölteni, a tanúvallatási jegyzőkönyvek utalásainak felhasználásával.) További hiányforrás, hogy a kihallgatott vádlottak, tanúk és a vallomásokban szóba került más személyek közül sem mindenkinek tüntették fel a foglalkozását, vagy ha igen, akkor nem részletezték október–novemberi működésüket.⁴ Így, minden igyekezetem ellenére, az 1146 számba vehető ember nem tölti ki még csak a büntetőbírósági iratokból kiolvasható összes szereplő létszámkeretét sem. E hiány azonban számszerűen nem mérhető, még csak nem is becsülhető. E forrásadottságok, illetve egyfajta módszerbeli következetességek eredményeként abban a táblázatban, amely az alábbiakban összegzi a kvantitatív eredményeket, szembeszökően magas a vezető, szervező egyéniségek aránya. Ők együttesen kereken 200 főt tesznek ki, s hozzájuk képest „mérhetetlenül” alacsony a nemzetőrök, illetve mellettük az egyszerűen aktívnek mutatkozó résztvevők száma (161, illetve 708 fő). Összehasonlítással: az átlagban nem túl népes baranyai falvakban az október 27-i vagy 28-i tüntető gyűléseken, felvonulásokon egyenként 120–300 forradalmi szimpatizáns volt jelen. A vezető egyéniségek nézeteinek hatósugara tehát valójában túlmegy a „nemzetőrök” és a „résztvevők” összegyűjthető adatain. Részben ugyancsak a gyűjtött anyag jellegéből, de közismerten felsőbb intenciók nyomán is állt elő az a helyzet, hogy név és foglalkozás szerint, illetve tetteiben exponált nemzetőrt feltűnően keveset tudunk regisztrálni. Nyíltan kimondott jogi elv volt, hogy közülük kizárólag azok legyenek utóbb elmarasztalhatók, akik politikailag és fegyveresen markáns cselekedettel, november 8. után fegyvereik rejtegetésével vétették magukat észre.⁵ Egyébként mint tanúk vagy közölték a hatóságokkal nemzetőrségi tagságukat, vagy nem. Az elmosódottságot mi sem érzékelteti jobban annak a négy községnek az eseténél, ahol a nemzetőri szolgálatot családról családra, mintegy kollektíven látták el. A retorziós évek politikusainak, büntetőjogászainak is el kellett ismerniük, hogy a nemzetőrségek uralkodó többsége közbiztonsági és vagyonzvédelmi feladatokat látott el, sőt gyakran azt is, hogy a nemzeti, illetve forradalmi bizottságok tagjai nem voltak feltétlenül aktív „ellenforradalmárok”.

Az adatok feldolgozásának további kérdéses pontja történeti-szociológiai szempontból az, hogy milyen megfontolások szem előtt tartásával alakítottam ki a kétségkívül heterogén foglalkozási csoportbeosztást. Minthogy mobilizációs vizsgálatot nem végeztem, – s egyébként a vádlottak és a tanúk nem csekély hányada az 1957. évi ún. racionalizálások során állásváltoztatásra kényszerült –, így 1956. második félévi beosztásukat vettem alapul. A feldolgozási lehetőségeket behatárolták továbbá a vizsgálati jegyzőkönyvek megfogalmazói, akik a korszak sajátos terminológiájával éltek, és a legnagyobb általánosságok és a kínos precizitás szélsőségei között minősítettek valakit „munkásnak, földművesnek, tanácsi dolgozónak”, avagy világosabban „vájárnak, fuvarosnak, traktoros-

nak, tanítónak, főorvosnak, vasúti főintézőnek, pályamunkásnak, gépkocsivezetőnek” stb. Ezekhez a sokarcú adottságokhoz alkalmazkodva keletkezett egy kompromisszum: az általános foglalkozási csoportok (munkás, földműves stb.) mellett az ötvenes évek társadalmi presztízsét, a foglalkozás fizikai vagy szellemi jellegét, az értelmiség esetében a műveltségi szintet is visszatükröző besorolási rendet választottam. Az értelmiséghez sorolás küszöbének egyfelelő a felsőfokú végzettséget, másfelől az ennek megfelelő beosztást tekintetem. Az ún. alkalmazottak köre a legvegyesebb. Ide soroltam a legfeljebb érettségizett, de felső- és középszintű vállalati, intézményi, tanácsi irányítókat éppúgy, mint beosztottaikat: postatisztviselőket, adminisztrátorokat, műszaki rajzolókat, könyvelőket, bolti eladókat stb. A munkás és a földműves leggyakrabban egyszerűen a korszakbeli megjelölést követi szó szerint, máskor a tényleges fizikai munkavégzésre utaló foglalkozásnév segített a döntésben.⁶ Jogos felvetés lenne, hogy a közlekedési-forgalmi és a kommunikációs infrastruktúra dolgozóit válasszuk külön, mivel a hírek vitelében és egyes meghatározó személyiségek vitelében nem csekély szerepet játszottak. Azonban mégis nehéz lenne egy kategóriába sorolni a gépkocsivezetőket, a MÁV egyes dolgozóit, az 5–7 falut bejárt traktorosokat és a postai távközlési alkalmazottakat.⁷ Az állami, a szövetkezeti és a magántulajdonosi szektor között nem tettem semmiféle különbséget, hiszen többnyire kényszerpályák voltak, és esetenként éppen a bomlás állapotát éltek. Kivételt képez a kisiparosok és kiskereskedők köre, mert helyzetüknek mentalitási kihatásai is voltak.⁸ A katonatisztek és a rendőrök kiemelése egyrészt értelemszerű a korszak adottságainál fogva, másrészt kuriozitás: számarányuk minden felsorolt réteg közül legkevésbé fedheti valójában a forradalmi, illetve fegyveres mozgalmakban betöltött szerepüket, tekintettel arra, hogy legaktívabb tagjaik nem a civil törvénykezés jogterületéhez sorolódtak. Enyhébb esetekben pedig egyszerű racionalizálással, munkahely erőszakolt változtatásával söpörték ügyeiket a szőnyeg alá.

A vezető-szervező kettős kategória indoka az, hogy a különféle szintű választott vezetők (nemzeti, forradalmi és munkástanácsi elnökök, helyetteseik, azután a titkárok) nem szükségképpen voltak a forradalmi események valóságos motorjai. Minden részletre kiterjedő indoklás helyett idézek egy tanúnak a Legfelsőbb Bírósághoz címzett leveléből, aki egy egész eljárás forradalmi eseményeit érintő „tárgyaláson jelen volt és – úgymond – az igazságot keresi. A tárgyalás folyamán kiderült, hogy X. Y., n.-i boltvezető foglalta el a járási PB székházát, fegyvereket hordott, a Nemzeti Tanács titkára volt és kommunisták leváltását javasolta. Ez az ember szabadon van, mert gazemberségeit takargatják, pedig a tárgyaláson elhangzottak alapján az ügyésznek azonnal vádat kellett volna emelni ellene. Nem lettek felelősségre vonva: K.B. és V.Z. vasutasok, akik a felvonulást szervezték és K. a tárgyaláson mindent elismert, a bíróság efelett is átsiklott. Egy tanár és egy tanító. Annyi büntetést kaptak, amennyi a vizsgálati fogsággal kitöltöttek lett véve, pedig az eseményeknek eszmei szervezői voltak. Olyanok lettek terhelő tanúnak beidézve, akiknek a vádlottak padján lett volna a helye... Úgy látszik, ezeknek nem lesz bántódásuk, mert sikerült N.-re [az elsőrendű vádlottra] rákenni mindent, és ezeket nagyon helytelenül megvédi a pártbizottság. És nagyon érdekes volt az is, amikor jöttek a pártfunkcioná-

riusok és az országgyűlési képviselő a tanúvallomásukat megtenni, a bíróság zárt tárgyalást rendelt el. Mindenesetre nagyon furcsa valami, hogy ők nem merték elmondani vallomásukat nyilvánosság előtt. Tudomásom szerint az ilyen tárgyalások nyilvánosak és nem szüzességi per volt ez, hogy az érdeklődőket ki kelljen rekeszteni. ...[A tanácsvezető bíró az elsőrendű vádlottnak] az ítélelhirdetéskor az utolsó szó jogán nem adott szót, talán attól félt, hogy leleplezi.” Ugyanebben az ügyben egy másik tanú szerint „az eszmei irányítókat sajnos felmentette a Pécsi Megyei Bíróság, és egy szerencsétlen emberre toltak rá mindent...”⁹ Nem sokkal később egy másik perben az ügyész kéri, hogy legalább tanúnak idézzék be a községi nemzeti bizottság elnökét, mert vallomástételével több nyitva maradt részletkérdést tisztázni lehetne. Azonban a bíróság ezt nem veszi figyelembe, helyette gyorsan lezárják az eljárást.¹⁰ Egyik állami gazdaságban általános vélemény szerint az elsőrendű vádlott „mások befolyása alatt állott, önálló akcióra képtelen volt”, ugyanakkor a forradalmi megmozdulás valószínű kezdeményezőjét egyetlen eredménytelen szembesítést követően minden további nélkül elengedik.¹¹

A nemzetőrpáncsnokok sorába a fentebb felsoroltakhoz hasonló okból, illetve a jelentősebb egységeknél egy-két erősen aktív helyettest is felvettem, de ha bármelyikük azonos volt a polgári vezetővel, akkor csak ahhoz a csoporthoz soroltam őket, ahol hangsúlyosabbnak mutatkozott a tevékenységük. Hasonlóképpen: akik elismert – bevallott – nemzetőrök voltak, azokat ismételtelen nem jegyeztem fel a „civil” forradalmi résztvevők között. Természetesen ide csoportosítottam viszont az egy-két azonosítható üzemőrt.¹²

A forradalmi mozgalmakban való aktív részvétel kategóriája, illetve az ebbe az oszlopba összefogottak köre a legnehezebben megfogható. Azokat igyekeztem kiszűrni, akik egyszerűen csak sodródtak az eseményekkel, bár a bírósági forrásanyag alapján ez nem volt könnyű, mert a retorziós perfolyamat, illetve a sokszor erőszakos rendőrségi kihallgatások során – vagy két processzus között – a többség érthető módon inkább kisebbiteni törekedett szerepét. A legnyíltabbnak még az olyanfajta emberek mutatkoztak, akik közül egyikük kimondta, hogy „a bíróság előtt nem a teljes ártatlanságomat akarom bizonyítani, nem akarok Hófehérkét játszani, de a feketepéterséget sem vállalhatom”.¹³ Nem ritka az olyan község, ahol a vádlottra semmiféle komolyabb kommunistaelenest tett nem sikerült rábizonyítani, és a vallomások során merült csak fel néhány meghatározó egyéniség neve, akiket kihallgattak ugyan, de saját magukról lehetőleg nem beszéltek.¹⁴ Leggyakrabban a rendőrség, az ügyészség, a bíróság sem erőltette azt, hogy a tanúk további terhelő vallomásokat tegyenek (bár legerőszakosabbak még a rendőrök voltak) akár saját magukra, akár a perbe nem fogottakra nézve. Ezen általános elv mögött¹⁵ egyrésztől *szűkebb párt-, illetve csoportérdek* is meghúzódhatott. A már említett állami gazdaság peres iratai szerint a helybeli függetlenített párttitkárnak domináns szerepe volt hét járásbeli község megmozdításában. Ám a Legfőbb Ügyészség hiába rendelt el pótnyomozást, a Legfelsőbb Bíróság újratárgyalást az ügyben, az időközben elköltözött pártfunkcionárius betegségére hivatkozva még tanúként sem jelent meg a per újrafelvételekor. Szerencséjére a vádlott hajdan járási főjegyző volt, ami szinte önmagában megpecsételte sorsát.¹⁶

A vádlottakra és az egyedi konkrét vádpontokra koncentráció faggatási technika alkalmazása másrészt egy további megfontolást sugall. Úgy tűnik, hogy a korai Kádár-korszak joghatóságai – vagy legalábbis azoknak egyike-másika – óvakodott attól, hogy minden eseményt a még friss varratok mentén megkaparjanak. Az egyik község utólagos vb-elnöki jelentése szerint „a lakosság 98%-a távol tartotta magát az ellenforradalomtól”, miközben az 1956. október 30-i munkástanácsi jegyzőkönyv alapján „mintegy 120-130 dolgozó vett részt az alakuló ülésen”.¹⁷ Olykor egészen kínos helyzetbe kerülhettek az ítélelbírák, amikor maguk is kénytelenek voltak belátni az ítélelhozatal abszurditását. Két és fél évi börtöntől 7 évig terjedő büntetéseket róttak három mecseki fegyveresre, akik nem bántottak senkit, s azért ilyen „keveset”, mert „figyelembe kellett venni, hogy a Nyugatra szökött kezdeményezők és vezetők helyett ők, az egyszerű dolgozók kerültek csak bíróság elé, olyan személyek, akik az ellenforradalom sikerétől semmi jót nem várhattak [sic!], csak kiszolgáltatottságuk, kizsákmányolásuk feleledését. ...vették saját osztályuk, a dolgozó nép ellen, komoly átnevelésre szorulnak, de ez nem teszi szükségessé, hogy a dolgozók társadalmából végképp kirekesztessenek”.¹⁸ A büntetőeljárások célja a példastatuálás, a megfélemlítés, s ebből a szempontból majdnem mindegy, hogy kin csattan az ostor, a lényeges az, hogy a pirosbetűs „munkásosztály, parasztság és haladó értelmiség” ne kerüljön a maga egészében a vádlottak padjára. A november 8. utáni fegyverrejtegetést, a Kádár-kormánnyal és a Szovjetunióval szembeni „izgatást” viszont különös szigorúsággal ítélték meg a bírák. Így ezek utólag mintegy deviáns jelenségek álarcát kapták, megtorlásuk egy politikai és ideológiai koncepció szerves része volt. Azt reprezentálniuk kellett ugyanis e pereknek, hogy a tömegek nem idegenkednek a restaurációtól. („Aki nincs ellenünk, az velünk van”.)

A függelékben közölt (ld. 91. old.) táblázatban külön kiemelem azokat, akik fegyveresen is megpróbálták ellenállni a megszálló seregeknek. Zömük tevékenysége két perből rekonstruálható, amelyekben eredetileg fegyverrejtegetésért emeltek vádat.

A táblázat adatai ugyan nemcsak egyetlen síkban elemezhetők, de akkor is kevés meglepetést tartogatnak. Az irányító pozíciókat közel harmadrészen a magasabb képzettségű értelmiség töltötte be, ami összes számarányának (11,6%) közel háromszorosát jelentette. Mögötte leginkább csak önmagát vezette az alkalmazotti-tisztviselői réteg. A munkásság vezetői létszáma (52 fő) jelentékenyebb volt önáluk, bár a sok aktív résztvevő miatt ez kevésbé látványosan tükröződik a 26%-os viszonyzámban. A vezető-szervező funkcióknak azonban még így nézve is több mint egynegyedét töltötte be. A parasztság az irányadó szerepek ötödrészét foglalva el, biztosan megtalálta saját vezetőrétegét, illetve zömmel kiérlelte saját soraiból. A kisiparosok és a kiskereskedők, valamint a fegyveres testületek tagjai mintha nem is itt, ti. a civil vezetésben keresték volna a kitörés lehetőségét. E két társadalmi csoport esetében persze figyelemmel kell lenni általában mérsékelt létszámaikra, illetve a Rákosi-érában megcsontosodott esetleges szervilis reflexekre is.

A vezető értelmiség belső foglalkozási megoszlása az alacsony kvantitatív értékek miatt statisztikailag nem érdemes elemzésre, de a Baranya megyei

források szerint orvosok, mérnökök, agrárszakemberek, tanárok, jogászok egyaránt előfordultak soraikban. Más rétegből származó vezetők egyszerű követőiként annál ritkábban, s olyankor a szakmájukkal kapcsolatos hozzáértéssel igyekeztek hasznosítani magukat: jegyzőkönyveket vezettek, forradalmi hangulatú verseket szavaltak, követeléseket foglaltak írásba vagy éppen felolvasták azokat, kapcsolatot teremtettek az egyetemekkel stb. Végeredményben azonban az összes értelmiségi közel 50%-a társadalom- és politikaszervezőként kereste és találta meg funkcióját 1956 őszén.

Az értelmiség statisztikailag is igazolható irányító szerepéről szólva külön kell foglalkozni a nyilvánvalóan művelt, az átlagnál szélesebb látókörű és eszmevilágában egyértelműen elkötelezett egyházi személyiségekkel. A bírósági iratok alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy a sokszor citált Mindszenty-beszéd ellenére meglepően kevesen vállalták a közvetlen vezetés felelősségét: öt református lelkész, két katolikus plébános és egy kántor. Nyolc egyházi személlyel találkoztam még a jegyzőkönyvekben, akik egy-egy buzdító beszéddel, tüntető körmenettel érdemelték ki a tanúkat kihallgatók figyelmét. De említésre méltó, hogy a falvakban a templom az egyik gyülekezési gócpont, az október 28-i, vasárnapi mise, illetve istentisztelet gyakori eseménymozzanat volt.

Az alkalmazottak heterogén köréből az összes irányító, vezető személyiség kerekén 16%-a került ki, azaz saját berkeiken túl nem igazán nagy erővel igyekeztek érvényesíteni befolyásukat. Sokan két vasat tartottak a tűzben, és erre egy bizonyos határig a párt- és tanácsi utasítások lehetőségét is nyújtottak. Funkcióik többnyire igazgatási szakértelmet kívántak meg, s ezt a tudást hasznosították a forradalmi bizottságok, a munkástanácsok is. Mindezen okoknál fogva érthető, de nem mellékes tény, hogy akadtak közöttük a helyi bizalmat töretlenül élvező tanácsi és üzemi vezetők, bár ha pártfunkcionáriusok is voltak egyúttal, akkor már több mint kételkedve fogadták el őket.²⁰

A munkásság felszínre hozta saját vezető csoportját: a maguk sorai közül 26%-kal képviseltették önmagukat, ritkábban a felső, gyakrabban a közép- és alsósintű irányításban. Saját soraikat nézve szerényebb, 12,7%-os viszonyszámot képviselt az az 52 munkás, aki a 408 fős összlétszámából szervező vezetőként emelkedett ki. A parasztság önirányító képességét nem sokkal alacsonyabb viszonyszámok jelzik – 19,5, illetve 12,1% -, de kizárólag a falvakat nézve jócskán magasabb értékeket lehetne kimutatni. Igazán kevés adatot lehet összeszedni a földműves népesség tartózkodó magatartásáról,²¹ annál többet arra, hogy beleszólásra tudatosan igényt tartottak olyasféle megfogalmazásban, „hogy X. Y. mint a parasztság képviselője” kapott meghívót egy kisváros vagy egy járás nemzeti forradalmi bizottságába.

Nagyon figyelemreméltók azok a tények, amelyek a különböző társadalmi rétegek közös érdekeit és kölcsönös érdekelttségét hangsúlyozzák. A pécsi Húsipari Vállalatnál az állatorvosok kimondottan kérték, hogy tagjai lehessenek a munkástanácsnak, még ha néhányan közülük vidékre járva teljesítik is a szolgálatot. A jogos kérést a munkásság teljes természetességgel akceptálta.²² Végül soron feltétlenül túlzás lenne az értelmiség politikai hegemoniájáról beszélni Pécsen és Baranyában, inkább egyszerűen csak képzettségének, látókörének megfelelően érvényesült, de önérdékeinek előtérbe állítása nélkül. Erre utal reprezentatív módon, hogy a bírósági akták között egyetlen

szociális indíttatásúként értékelhető konfliktussal találkoztam, éspedig a szénbányászok egyik radikális munkásvezére és a pécsi, illetve megyei értelmiségi elit között.

A nemzetőrparancsnoki beosztás kulcspozíciót jelentett. Sajnos a Pécsen található bírósági iratok itt sokkal hiányosabbak, aminek egyik oka az elszórt utalások szerint, hogy kis számukhoz képest közülük emigráltak a legtöbben, másrészt ügyeik katonai bíróságok elé is kerülhettek. A szociális-foglalkozási megoszlás náluk más súlypont felé tolódott el. Értelmiségiek kevesen voltak, több mint harmadukat fizikai munkások, kb. negyedrészüket földművesek és valamivel több mint egyötödüket a fegyveres testületek tagjai tették ki. Meg kell jegyezni, hogy az 1956-ban civil foglalkozásokat űző választott nemzetőrparancsnokok között további három volt honvédtisztől, két második világháborús veteránról és kilenc egykori csendőrről, egy levanteoktatóról, több katonaviselt személyről van tudomásunk. Kiválasztásuk alapvető szempontja tehát nem a politikai múlt, hanem a hozzáértés és mellette a társadalmi-emberi megbízhatóság volt. Ebben az esetben talán egy ellenpélda jobban illusztrálja a helyzetet a számtalan helyi változat elősorolásánál. „Mint helybeli könnyen megértheted..., hogy ki volt a vezető és ki a helyettes. Tagnak tagja voltam [ti. a nemzetőrségnek – B.P.], de nem voltam tisztségben. Talán egyik-másik emlékszik is még, hogy azzal indokoltam, hogy nem értek a fegyverekhez, katona se voltam”.²³ Az agronómusnak e vallomását az értelmiségre bátran általánosíthatjuk, mert alátámasztják a statisztikai adatok. Továbbmenően érvényesnek tekinthetjük e megállapítást a nemzetőrség beosztott tagjaira is, hiszen 133 értelmiségiből mindössze hét fogott fegyvert a kezébe.

A nemzetőröknek az összesen 161 főt kitevő szerény létszámadata először is abból következik, hogy önmagában a nemzetőrségi tagságért senkit nem citáltak a bíróság elé. Másodszor: a nemzetőrségnek a források alapján nem egyetlen szervezési módja volt. A leelterjedtebb megoldás az önkéntesek toborzása, illetve a jelentkezőkből történt szelekció volt. Ilyenkor 2–25 főt tettek ki falvanként, járási székhelyeken, kisvárosokban többet. Itt-ott a nemzetőrök és a rendőrök szervezetenként sem különültek el egymástól. Végül: szó volt már arról a ritka esetről, amikor a lakosság házról házra haladva, azaz egyetemlegesen örködött a köz- és vagyonbiztonság felett.²⁴ Végeredményben az itt szereplő 161 személy olyan szűk és esetleges társadalmi sávot érint, hogy mindössze annyit állapíthatunk meg nyugodt lelkiismerettel, hogy közülük a munkásság 44,1%-os és a parasztság 34,2%-os magas aránya kb. megfelel létszámarányaiknak, szemben az értelmiségi, az alkalmazotti és a kistulajdonosi csoportokkal. Katonatiszt és rendőr ellenben jól kivehetően viszonylag számosan fordul elő ebben a kis mintában.

Az „aktív résztvevő” táblázati rovatban az egyetemi és főiskolai végzettségűek nem fordulnak elő olyan létszámban, mint a vezetők, irányítók között (61, illetve 65 fő). Azaz az értelmiségről megállapítható, hogy ha forradalmi szerepet vállaltak, akkor az többnyire egyúttal a többi társadalmi csoport tudatos orientálásának igényét is magába foglalta, ha viszont passzívak maradtak, akkor magatartásuk a megmozdulás egészének kockázatától való megriadást, legalábbis bizonytalanságot is jelenthetett. Ezt támasztják alá a most feltárt adatok,

például a tanácsülési és VB-jegyzőkönyvekből, a művelődési, egészségügyi osztályok irataiból. Az aktív tömeget a kétkézi munkások (37,1%) és a földművesek (29,8%) csoportjai adták, együtt közel kétharmad részben. A harmadik harmadban viszonylag legnagyobb súlya az alkalmazottaknak, tisztviselőknek volt (17%), s meglehetősen sokan akadtak közöttük, akik kis- vagy középvezetők voltak a forradalom előtt. A legtöbb helyen párttagokat is beengedtek a nemzeti, forradalmi és munkástanácsokba, ha korábbi működésük nem sértette mélyen az adott közösség emberi érdekeit, erkölcsi érzékét.²⁵ Kistulajdonosok 6%-ban mutathatók ki, ami kb. megfelelt a korabeli Magyarországon elfoglalt súlyuknak, tehát nem voltak sem visszahúzódnobbak, sem mozgékonyabbak a többi foglalkozási csoportnál.

Az összképet Pécssett, sőt Baranya megye egész területére kiterjedően nem csekély mértékben módosítaná – és feltehetően majd módosítja is – az egyetemi-főiskolai tanárok, de különösen a hallgatók körének feltárása. Nagyszámú településről, munkahelyről tudjuk, hogy egy-egy csoport vagy névtelen magányos egyetemista megjelenése erjesztőként, illetve radikálisabb irányban hatott. Ha tanintézetükben esetleg ők a második vagy harmadik vonal képviselői is voltak, a falvakban ellenben már egyértelműen szervezőkként léptek fel. Analóg jelenségekről van nem is egy híradásunk a Tolna megyével határos községekből: ott a Bonyhádról érkezett nemzetőrök radikálisabb felfogása csapódott le.

A megyét átfogó globális kép természetesen nem lehetett mentes territoriális árnyalatoktól. Még két, távolról nézve szinte hasonló társadalmi összetételű, azaz vegyesen bányász- és földműves foglalkozású település nemzeti tanácsának sem volt feltétlenül egyveretű a foglalkozási szerkezete. A kiválasztott példa egyike *Szászvár*, a Mecsek északi lábánál fekvő település Komló és Bonyhád között. Nemzeti tanácsának összetétele: elnök X. Y. „volt kulák”, elnökhelyettes N. Z. „repülő továbbszolgáló őrmester (horthysta)”, tagjai „a parasztság részéről 13, a bányászok részéről 7, a kisiparos és értelmiség részéről 2–2”. A tagok közül négyet minősítettek pártállásuk szerint; ketten voltak MDP tagok, egy a pártból kizárt kommunista, egy „jobboldali szocdem”. A másik példa a *Vasas I* nevet viselő település, közigazgatásilag Pécshez tartozik, de valójában a várostól keletre elkülönült módon és létformában éltek lakói. A 12 tagú, tehát kisebb létszámú forradalmi tanács itt döntő többségben – 8 személy biztosan – földműves volt, mellettük egy bányász és egy általános iskolai tanár tagsága igazolható még biztosan. Két tagról nem árulják el a rendőrségi és a bírósági akták, hogy mi volt a foglalkozásuk, azonban a rendőrkapitánysági jelentés a következőképpen idézi az elnökhelyettest: a forradalmi munkástanácsba „olyanokat kell beválasztani, akik képviselni tudják dolgozó parasztságunk ügyét”. Utóbb póttagnak még két személyt választanak, kimondottan a nyugdíjas bányászok érdekképviselésében.²⁶ Sajnos a legtöbb helységről és munkahelyről egyelőre nem állnak rendelkezésre ennyire árnyalt részletességű adatok, így a Baranya megyei települések '56-os vezetőinek és aktív résztvevőinek foglalkozási csoportbeli megoszlása nem tekinthető át sorjában, egyenként.

Az eddig ismert mozaikdarabok nem illeszthetők könnyen, hézagmentesen vagy más oldalról nézve: átfedések nélkül. Ennek egyik fontos előidézője a

munka- és a lakóhely nem ritka szétválása. Baranyában a bányászcsaládok nagy százaléka kétlaki volt, többen ingáztak az állami gazdaságok külterületi pusztáira, és az ide-oda áthelyezett értelmiségi és köztisztviselői réteg egy részét is szinte csak ott találta az október végi robbanás. A probléma mindenestre önálló kutatás tárgya lehet, mert ezeken az emberi csatornákon hozták-vitték a híreket, amint az október 26-i, pénteki hazautazási nap eseményei több helységben jelezték.

A bevezető részben jeleztem, hogy a társadalmi viszonylatok sorában hely fogok adni a *nemzetiségi-etnikai* összefüggéseknek. Precíz statisztika készítésére itt semmi esély nincs a büntetőbírói, ügyészségi és rendőrségi akták alapján, mert a forradalmi mozgalom utáni restaurációnak nem állhatott érdekében az ellentétek ilyen jellegű exponálása. De a forradalom vezető szervei sem törekedtek természetesen az etnikai konfliktusok élezésére, mert ez a reális ütközőpontok felől félig-meddig hamis, torz irányba toltta volna el a cselekvőkészséget. Összeütközési felületek mindezek ellenére felszínre kerültek, mégpedig ott, ahol azok mögött gazdasági, szociális, kulturális vagy politikai sérelmek húzódtak meg. Az érdekelentétek messze leggyakrabban az 1944 utáni erőszakos ki- és betelepítések és vagyonkorlátozások addig nagy nyomással elfojtott indulatainak mintegy késleltetett kitörései voltak. Ezért elsősorban a német lakosság oldaláról jelentkeztek, s a valós vagy vélt ellenfelek többnyire a Felvidékről ideköltözött magyarok voltak. „A németiség követelte vissza földjeit, házait. A telepések nagyon nyugtalanok voltak.” A vallomásokból azonban az is kiderül, hogy a telepések fogalmán a Csehszlovákiából kiűzötteken kívül az Alföldön őslakos magyarokat is értettek. Ilyen kettős irányba mutató ellentéttel kimondott formában hat falunál találkoztam, de valószínűleg szélesebb volt a kör, minthogy az egyik járási munkástanácsi tag a következőt vallotta: „Nagy feszültséget éreztünk a nemzetiségek között is, mert a kitelepített svábok fenyegették a Felvidékről áttelepítetteket. Igyekeztem megnyugtatni a népet, mert hallottam, hogy más községekben gyakoriak voltak az atrocitások.” Az idézett mondat egyik fele jól kivehetően utal arra is, hogy a forradalmi vezetők tudatosan a konfliktusok csillapítására, de nem elfojtására törekedtek. Több faluból maradtak ránk olyan vallomások, mint hogy „az 1956. októberi események alatt a felvidékiek és a németajkúak között nemzeti kérdés alakult ki. Ezért a kirobbanás elkerülése végett hoztuk létre a nemzeti tanácsot”. Nem is sikertelenül, amint azt két másik községben működött vb-titkár is elismerte utólag. A „volksbundisták” fejére olvasott későbbi politikai töltésű vádak többsége a források szerint mesterséges – egy esetben sajnos nem az 1957–58-as hatóságok, hanem a lakosság részéről önvédelmi – célzatossággal konstruálódott. Mindössze egyetlen faluról terjengtek olyan, egyébként meg nem erősített hírek, hogy kitűzték volna a horogkeresztes zászlót.

Etnikailag az eddig felsoroltaktól eltérő előjelű szembenállásra vagy éppen összetűzésre kevesebb példa akadt. Egy alkalommal a helyi forradalmi vezető a magyarosított nevű vb-titkárnak fejére olvasta mind kommunista, mind volksbundista múltját. Egyik vegyes lakosságú faluban a többségi közérzet szerint „a [Rákosi-] diktatúra alatt a délszláv lakók elnyomás alatt voltak”. Egy másik helységben, ahol három nemzetiség élt együtt, németek, horvátok és magyarok, az egyaránt vagyonos németek és horvátok között „állandó súrlódások voltak

az ellenforradalom [sic!] előtt”, ott „a három nemzetiségből két-két tag lett jelölve a nemzeti bizottságba”, elnököt pedig a kisebbséget képező és vetélytársat nem jelentő felvidéki magyar telepések közül választottak, megakadályozandó a konfliktusok elmérgesedését. A szándékok tehát világosak voltak, s úgy tűnik, nem is teljességgel eredménytelenek, mert az etnikai ellentéteknek eddig jelzett típusai mindösszesen tíz községben csomósodtak össze. Az esetek egyébként elárulják azt is, hogy a nyelvi nemzetiségi hovatartozás nem határozta meg eleve és egyetlen vektor szerint a politikai vonzalmakat.²⁷

Cigányellenesség nagyon elszórtan és homályosan bukkan fel az ebből a szempontból ködös vallomásokból. A két ilyen eddig ismert megnyilatkozás egy-egy elszólásban elhangzott szókapcsolatban fordult elő („cigány komcsi”, illetve „cigány muszka”), és ezekből még az sem valószínűsíthető bizonyosan, hogy az előbbin volt a hangsúly. *Antiszemitizmus* mindössze négy helységben hagyott maga után igazolható nyomot, de egyik esetben sem járványszerűen, hanem egy-egy személyt illetően. A kijelentéseknek két szomszédos falu korábbi közös tanácsai, illetve pártvezetésére vonatkoztatva lehetett legfeljebb általánosítható tartalma („elég volt a 12 évi zsidó kommunista rabságból”), továbbá egyszer fajult a tettlegességig, nem véletlenül egy hírhedten nyilaskeresztes párttag részéről.²⁸ Ezeket, úgy vélem, nem kell elhallgatni, annál is kevésbé, mivel mindezek nem számottevő, csak elszigetelt jelenségek voltak.

A Kádár-korszak politikai publicisztikájában (rendszerint, de éppoly visszataszítóan, szinte mindenki számára hiteltelenül) éltek a „*részeges* és ellenforradalmár bandita” vagy „huligán” lealjasító jelzős szerkezetek. Már csak ezért is igyekeztem összegyűjteni azoknak a létszámát, akik az 1146 aktívnak bizonyult résztvevőből akár legkisebb mértékben is szesz ital hatása alatt cselekedtek, vagy látszólag cselekedni, akár egyéni, akár tömegakció során. Mivel az alkohol hatása hol vádpontként, hol mentségként merült fel a perekben, a vonatkozó állítások igen kritikus szűrést kívántak meg. A szesztilalom önmagában nem oldotta meg a problémát, mert több faluból tudható, hogy az emberek magánpincékbe jártak. A végeredmény az én összeszámlálásom szerint: 65 ember ivott bizonyíthatóan otthon, a kocsmában, vagy pincében, mielőtt egy csillagot, mellszobrot, ablakot tört, tüntetők sorába állt, illetve szidalmazott, netalán megvert egy funkcionáriust. Ez a szám a vizsgált résztvevők 5,7%-át teszi ki, és ha hangoskodók voltak is közöttük, az irányítók, a mérvadó szervezők közül csak kettő került ki közülük. Ugyanakkor nem egy helyütt kimondtak olyasféle elvi szabályokat, mint például hogy „a nemzetőrségbe csak józan embereket válasszanak be, akik nem isznak”, avagy a részeket kiküldték a nemzeti tanácsot megválasztó falugyűlésről. A Szigetvári Cipőgyárban az üzemi munkástanács fegyelmi döntést hozott az esetleges munkahelyi italozás ellen, a Pécs Városi Nemzetőrség pedig fokozott erővel őrizte a Borforgalmi Vállalat lerakatait.²⁹

Összeszámláltam a *büntetett előéletűeket* is, minthogy börtönből szabadult „söpredéknek” úgyszintén igyekeztek utóbb beállítani 1956 őszének legmerészebbjeit. A szűken vett köztörvényes priuszosokon kívül a begyűjtési kötelezettség elmulasztásáért és a „társadalmi tulajdon megkárosításáért” büntetetteket is kiszűrve 42 személy maradt, akik inkább erkölcsi, semmint komolyabb anyagi mértékkel

mérhető vétkeket követték el előéletük során (kisebb sikkasztást, könnyű testi sértést stb.). Ez az összlétszámnak, az 1146 személynek 3,6%-a, statisztikailag szinte elhanyagolható része. Igaz, ebből az adatgyűjtésből elkerülhetetlenül hiányozhat a mindössze tanúként beidéztettek egy bizonytalan hányada, ellenben a 100 főre jutó bűnözési arányszám sem lehetett ennél alacsonyabb az ötvenes években. A Pécs, Komló Pécsvárad környéki falvak népe kétségkívül rettegett a szanaszéljével vetődött közbűntényes szökött raboktól, de éppenséggel részben ellenük való védekezésül hívták gyorsan életre a nemzetőrségeket.

*

A dolgozat végén már látszólag marginális kérdéseket tárgyaltam, előzőleg pedig több esetben tettem célzást ennek a – mindössze egy-két szempontot szem előtt tartó – kísérleti vizsgálódásnak a bővítési lehetőségeire. A társadalomtörténeti kutatás ez esetben is többféle irányban *mélyíthető* el, illetve a bírósági iratanyag politika-, jogtörténeti stb. tények feltárására is lehetőséget nyújt. Említettem a közlekedésben és a postánál dolgozók forradalmi szerepkörének pontos kimutatását mint arra érdemeset, s ehhez hozzátennem a kevés személygépkocsi és a jóval több motorkerékpár tulajdonosának feltérképezését is. A hírek és az emberek áramlásához fontos lenne ismerni az ingázó munkások pontos számát, továbbá a városokból a falvakba kiáramló diákokét és végül, de nem utolsósorban a szomszédos települések kapcsolattartási módszereit is (közös, illetve „szomszédoló” tüntetések, közös nemzeti tanácsok stb.). Viszonylag nem nehéz feladat utólag kivizsgálni, hogy a volt tanácsi apparátus dolgozói, illetőleg a vállalatvezetők milyen számban maradtak a helyükön, hányan távoztak önként (mintegy elhagyva a süllyedő hajót), s hányan távoztak a kollektív forradalmi kényszer hatására. Hasonlóképpen gondosan szelektálni kell a volt MDP-tagok eltérő viselkedési típusait is, mert a tisztább lelkiismeretű kommunisták őszintén hittek egy megálmodott, visszataszító vonásaitól megtisztított, új, humánus, szocialista Magyarországnak. Természetesen a kutatás számára sem közömbös, hogy melyik csoportnak hogyan alakult a sorsa a Kádár-kormányzat idején. Külön figyelmet érdemel a nők szerepvállalása a forradalomban. Eddigi tapasztalataim szerint többségük passzív maradt, és kivételt elsősorban olyan üzemek környezetében képezett, ahol az asszonyok és lányok egyenrangú fizikai munkát végeztek a férfiakkal, például egy cipőgyárban. Ugyanezt már nem érzékelttem a pedagógusok, orvosnők, jogászok körében, és persze a háztartásban maradt nőknél sem.

Nagyon nyitott szemmel kell közeledni a rendőrség, illetve általában a fegyveres testületek és a nemzetőrség viszonyához, a minden jel szerint nagyon sok helyi árnyalatot tükröző, gyakran mélyen megbúvó adatokhoz. Például, ha a rendőrőrs nem adta át fegyvereit, azért még együttműködhetett a nemzetőrökkel, másfelől a nemzetőrség könnyű fegyverszerzése éppen a reguláris testülettel szemben valósult meg. Még az ÁVH-val, illetőleg egyes ávosokkal szemben sem voltak teljesen egyveretűek az indulatok és a tetteges állásfoglalások. Általában is önállóan, szinte történetpszichológiai eszközökkel kutatható a személyes vonzalmak és az antipátiák, az egyes személyeknek címzett pozitív

vagy negatív érzések felbukkanása a forradalom idején, tehát egy olyan szituációban, amikor a szubjektumnak hirtelen kitágulnak az érvényesülési lehetőségei. Az egyik legszélesebb körű kutatást egy olyan munkálat igényelne, amely időben és térben egyaránt nyomon tudná követni azokat a szálakat, amelyek a megyei, a járási és a területi forradalmi bizottságok, valamint az alsóbb rangú (üzemi, falusi) nemzeti bizottságok között fonódtak. Mennyire a felsőbb utasítások és mennyire a helyi követelmények sajátosságai voltak az érdeklődés és a tettek fókuszában? Működött-e az alapvető demokratikus elv: az alulról fölfelé építkezés? A központoktól távolabb eső helységek „hátrányos helyzetűek” voltak-e a hírszolgáltatásban? Ide kapcsolódik a forradalmi mozgalmi követelések egyfajta hierarchikus rendjének kérdése: az egyes településeken, munkahelyeken milyen jelszavak, döntések, tettek kaptak prioritást, s miért éppen azok? Felsőbb irányítás vagy belső, lokális szükségletek előtérbe kerülése határozta meg elsődlegesen az aktív megmozdulások tartalmát? (A Pécs városi élelmiszeriparban például az általános sztrájkjal szembeni álláspont győzött, belátva, hogy a közlekedés biztonságát nem veszélyeztethetik.) Összefoglalva: legalább négy kérdésre kell egymásra vetített választ keresni: mikor, hol, milyen intenciók, illetve belső szükséglet hatására milyen követelések kerültek felszínre?

A fentihez hasonlóan sokat ígér, de nagyon munkaigényes egy árnyalt demográfiai kutatás, mivel legalább négy aktív korcsoportot kellene elkülöníteni. Az első kettő polgári neveltetésűnek tekinthető: ők 1956-ban 45–55, illetve 35–45 évesek voltak. A fiatalabbak, a szocializmus „szellőitől” jobban érintettek, az akkori 25–35 és 15–25 évesek, nagyon csalódottak, kiábrándultak voltak. E korcsoportok mindegyike valószínűleg másként ítélte meg a Rákosi-diktatúra és egy ilyen vagy amolyan demokratikus rendszer közötti alternatívát. Az sem mindegy, hogy a családi tradíciók közül akár vagyonban, foglalkozásban, akár életmódjukban, hitükben mit örököltek, és a tradíciókat hogyan szembesítették a valósággal. Úgy gondolom, hogy az évtizedes korcsoportok a történelmi események összesűrűsödése miatt akár generációkként is felfoghatók.

A bírósági iratanyag alapján bizonyos eredmények remélhetők a pártok szervezkedéseiről is – Baranyában például a Független Kisgazdapárttól -, de általában ehhez a témához más, külön gyűjtött forrásokra, illetve forrásörző intézményekre több reménnyel lehet támaszkodni (MSZMP-archívumok stb.).

Jog- és politikatörténeti szempontból elsőrangú összeállítás készíthető a megtorlás helyi és időbeli változékonyságáról. A Legfelsőbb Bíróság nyilván egyfajta nivellálásra törekedett az utolsó verdikt megfogalmazásakor, lefaragott az elsőfokú büntetésekből vagy emelte azokat, s így iratai jó összehasonlítási alapot adnak a megyei bíróságok működésének egymáshoz méréséhez. Az ítéletek többévi sorából pedig arra nézve vonhatók le következtetések, hogy a retorziós időszakban miként váltakozhattak az enyhébb és keményebb periódusok (amelyek hatása egyébként nem politikai bűnpereken is érzékelhető volt).

Ha ezeket az egyébként még bizonyára tovább sorolható több szempontú vizsgálatokat elvégezzük, akkor fogunk majd kellő adatbázissal rendelkezni 1956 emberközeli arculatának megismeréséhez.

JEGYZETEK

1. Adathiánnyal ezen túlmenően is számot kell vetnünk. Tudom, hogy a Pécs-Baranyai Nemzeti Bizottság a Független Kisgazdapárt prominens személyiségeinek perét a Fővárosi Bíróságra tették át, s a vonatkozó büntetőperes anyag feltárása Budapesten most van folyamatban. Ki tudhatja, hogy más jelentős periratokat az ország mely további levéltáraiban, bírósági irattáraiban kell keresni, hiszen – vice versa – a Pécsi Megyei Bíróság tárgyalta a Győri Ügyvédi Kamara, a nagykanizsai vasútállomás és még néhány tolnai, somogyi település, illetve ott lakó személy ügyét. A megyehatáron túlnyúló eseményeket tárgyaló akták közül egyébként kizárólag egyetlen, Bonyhádot érintő per adatait építettem be ebbe a feldolgozásba. *Bonyhádon* ugyanis *Területi Forradalmi Munkástanács* működött, és ennek nagyon jelentős kihatása volt többek között az északkelet-baranyai helységekre, főként a Pécsváradi járás területén. Valószínű egyébként, hogy eredetileg 1957-ben, 1958-ban lefolytatott perek iratanyagai még előkerülnek a későbbi feltáró munka során, mert az 1989 előtt lezajlott néhány rehabilitáció alkalmával az aktákat előre csatolták. Néhányról biztos adataim vannak, de esetlegességük miatt nem hasznosítottam őket ebben a feldolgozásban.
2. Irántuk érdeklődtek a retorziós perek lefolytatói és a vállaltók is. „A Legfelsőbb Bíróság ismételtén kifejtett álláspontja szerint önmagában az, hogy valaki a nemzeti bizottságnak vagy nemzetőrségnek tagja volt, illetve ott tisztséget viselt, nem lehet bűnösség alapja, hanem konkrétan azt kell megvizsgálni, milyen konkrét ellenforradalmi tevékenységet követett el.” (B 418/1958 és másutt.)
3. A Mecseken harcolók büntetőperes irataiból két akta áttanulmányozása után nem lehet mérvadó következtetéseket levonni.
4. Az utolsó mellékmondat a tanúkra vonatkozik, s hogy mennyire helytálló, 'azt később, a vezető-szervező kategóriával, illetve az úgynevezett aktív résztvevőkkel foglalkozva próbálom meg alátámasztani.
5. Lásd a 2. számú jegyzetet!
6. Határesetek így is előfordultak. Ilyen például a MÁV-alkalmazottak egy közbenső csoportja, az állami gazdaságok egyes dolgozói (a szerelőkötől az állatgondozókig), a szakoktatók stb.
7. A forradalmi közvetítő közegek vizsgálata önálló kutatás tárgya lehet; erre visszatérek a tanulmány zárórészében.
8. A földművesszövetkezeti boltvezetők jelentettek csak problémát. Őket végül ebbe a kategóriába soroltam, mert a jelek szerint meglehetősen önállósággal újték tevékenységüket.
9. B 1392/1957. A személy- és családneveket szándékosan nem közlöm sem itt, sem máshol a dolgozatban, mert nem vagyok híve semmilyen boszorkányüldözésnek.
10. B 1430/1957.
11. B 1689/1957.
12. A vezető-szervező csoportnál idézettekkel analóg esetet tár elénk annak a rendőr-őrsparancsnoknak az agresszív fellépése, aki a bíróság előtt káromkodva tagadja, hogy ő irányította volna a nemzetőrséget. A vádlott további „makacskodására” a tárgyalás szünetében azzal a kitételrel reagáltak, hogy „maga csak ne keresse olyan lázasan az igazságát”. (B 1452/1957.)
13. B 111/1958.
14. B 25/1958, B 87/1958, B 418/1558 stb.
15. Lásd a 2. számú jegyzetet!
16. B 418/1958. Hasonló, de nem idézett esetekre nézve lásd még az 1958. évből a 111., 665., 696., 1494. számú iratokat!
17. B 1447/1957.
18. B 26/1957.
19. Közöttük nem vettem figyelembe az önkéntes nemzetőrökön és üzemőrökön kívüli „reguláris” bányász-zászlóalj ismeretlen számú tagját, a résztvevők között pedig mintegy félszáz Siklós környéki vasutast, akik az állománytáblán nem lehettek homogén besorolásúak.
20. Páratlan kivételt képezett egy kúsvárosi vállalatnál, hogy a függetlenített MDP-titkár lett a munkástanács elnöke: „a forradalmi időben ő volt a legnagyobb úr a gyárban, mindenben ő dirigált”. E tanúvallomás ellenére nem került a nyolc vádlott mellé, akik tettelegesen részt vettek a szovjet katonai emlékmű lerombolásában, holott arra ő adta ki az utasítást. (B 665/1957.)
21. Például egy bírósági kihallgatási jegyzőkönyvből: B 1673/1957.

22. B 1601/1957. Előkerült olyan akta is, ahol az egyik állami gazdaság agrármérnökei szó szerint a párt úgynevezett értelmiségi határozatára hivatkozva kértek részt a vezetésben; B 114/1957.
23. B 114/1958.
24. A Pécs város területére illetékes nemzetőrség szervezésére nézve különleges figyelmet érdemel egy vallomás a B 946/1957. sz. aktából. „A Sopianae Gépgyárba visszajöve a gyárban kb. 300 embert találtam, akik nemzetőröknek jelentkeztek. Ennyi emberre nem is volt szükség és nem is akartam olyan embert felvenni, akiért senki nem vállal felelősséget, ezért kihirdettem, hogy csak olyan embert veszünk fel nemzetőrnek, aki a munkástanács igazolását, illetőleg ajánlását fel tudja mutatni és igazolni tudja, hogy katona volt már. ...55 ilyen embernek... az ajánlás alapján egy ideiglenes igazolványt állítottam ki, amellyel a rendőrségen jelentkeztek. Itt kapták a végleges igazolványt... A rendőrségtől az illetékes őrshez osztották be az embereket... Itt a szolgálatbalépéskor kapták meg a fegyvert, az a szolgálattétel tartama alatt volt csak náluk. ...ezek közül az igazolványok közül olyan emberek is kaptak, akik nem jelentkeztek, hanem a felosztott ÁVH keretébe tartoztak előzőleg. A gyárőrségeket nem kellett szervezni, az már megvolt a városban. ... Én már 1945-ben is foglalkoztam ilyenekkel, akkor is szerveztem polgári rendőrséget, mivel akkor is kevés volt a karhatalom biztosítására a rendőrség. Most is ezért vált szükségessé...” B 946/1957.
25. Egyetlen szélsőséges esetben „a községi tanács összes vezetője tagja volt a munkástanácsnak is”. B 1396/1957.
26. Vasas adatait egy több mint száz lapot tartalmazó iratcsomóból kellett összeszedni. B 1357/1957 és B 1481/1957.
27. Az idézett nemzetiségi ellentétek forráshelyeit nem egyenként, hanem együttesen közlöm: B 611/1957, B 1063/1957, B 1342/1957, B 1392/1957, B 1673/1957.
28. B 304/1957, B 476/1957, B 1689/1957, B 1299/1958.
29. B 946/1957, B 1357/1957, B 1384/1957, B 1390/1957, B 1460/1957, B 1538/1957, B 1599/1957.

Perbe fogott forradalmi szereplők Baranya megyében

	vezető-szervező		nemzetőr-parancsnok		nemzetőr		aktív résztvevő (ebből:fegyveres)			összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	
értelmiségi	65	32,5	4	5,8	3	1,9	61	8,5	(2)	133	11,6
alkalmazott	32	16,0	10	14,5	16	9,9	122	17,0	(1)	18	15,7
munkás	52	26,0	20	29,0	71	44,1	265	37,1	(46)	408	35,6
földműves	39	19,5	17	24,6	55	34,2	211	29,8	(1)	322	28,1
kistulajdonos	4	2,0	4	5,8	4	2,5	43	6,0	-	55	4,8
katonatiszt és rendőr	8	4,0	14	20,3	12	7,5	14	2,0	(2)	48	4,2
összesen	200	100,0	69	100,0	161	100,0	716	100,0	(17)	1146	100,0